

“BEHBUDIY IZDOSHLARI” ILMIY VA IJODIY ISHLAR TANLOVI

составляемых языках и её эквивалентах имеется отличие в аспект выражения связано с менталитетом языка, а содержательным аспекте выявлено общность разум и мировоззрения: Например, в паремах с компонентом меронимом бир киши(один человек), минг киши(человек, люди) , все (люди,человек): Бир киши арик қазийди, минг киши сув ичади Один человек досл. копает арык, тысячи людей пьют воду– Один проторил тропу, а все ходят. То есть имеется обоих народах имеется единственное представление, что один человек служит для блага народа. Холо -партитивное отношение заключается в том, что оно обосновывается к человеку. Например: Не плюй в колодец, пригодится воды напиться; Без труда не выловишь и рыбку из пруда; В семье разлад, так и дому не рад; Горбатого могила исправит; В гостях хорошо, а дома лучше и тд.

В заключении следует подчеркнуть, еще актуальным является рассмотрение парем с компонентами холо-партитивных лексических единиц на материале разноструктурных языков на синхронно-типологическом аспекте.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

- 1.Бердиалиев А., Хидиров. Современный узбекский язык. Худжанд.: Гос. изд. имени.Р. Джалила, 2013.-208 с. (на узб.яз).
- 2.Бердиёров Х., Расулов Р. Паремииологический словарь узбекского языка. Ташкент.: «Укитувчи», -288 с. (на узб.яз).
- 3.Матвеева Т.В. Полный словарь лингвистических терминов — М.: «Феникс», 2010. —562.с
4. Пермяков Г.Л. От поговорки до сказки. М.: Наука, 1970. 240 с.
5. Пермяков Г.Л. Основы структурной паремииологии // Исследования по фольклору и мифологии Востока. М.: Наука, 1988. 236 с.
- 6.Пермяков Г.Л. К вопросу о паремииологическом минимуме языка (на материале русских народных изречений) // Основы структурной паремииологии. М.: Наука, 1988. С. 143–169.
- 7.Раҳматуллаев Ш. Красота речи. Ташкент, “Фан” -1970.-56 с.(на узб.яз).
- 8.Рыжук Н.С. Коррелятивные отношения части и целого: семантический и лингвокультурологический аспекты: дис. . канд. филол. наук. Ставрополь, 2008. 193 с.
- 9.Срезневский И.И. Словарь древнерусского языка (том 1-3,4-6) Репринтное изд.-М.: Книга,1989.911-1684.

O`TKIR HOSHI MOV QISSALARIDA IBORALARNING QO`LLANILISHI (“BAHOR QAYTMAYDI”, “DUNYONING ISHLARI” QISSALARI MISOLIDA)

Nuriddinova Dilrabo Nurbek qizi

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti 1- bosqich magistranti

dilyanuriddinova3@gmail.com

“BEHBUDIY IZDOSHLARI” ILMIY VA IJODIY ISHLAR TANLOVI

Annotatsiya: Ushbu maqolada sermahsul ijodkor O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" hamda "Bahor qaytmaydi" qissalarida barqaror birikmalar, xususan iboralardan foydalanish mahorati, iboralarning badiiy matnni to'ldirishdagi, mukammal ifoda etishdagi roli va ahamiyati haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: frezeologizmlar, iboralar, sinonim va antonim iboralar.

Annotation: In this article, the prolific creator Utkir Hoshimov's stories "Works of the world" and "Spring does not return" talk about stable combinations, in particular about the skill of using phrases, the role and importance of phrases in filling out an artistic text, in perfect expression.

Keywords: freesologisms, phrases, synonyms and antonym phrases

Odatda, so'zlarning birikuvi tufayli so'z birikmasi hosil bo'ladi. Bu so'z birikmalarining ba'zilar erkin bo'lsa, ba'zilar turg'un (barqaror) bo'ladi. Oyoq uchida birikmasi kontekstdan anglashilgan ish-harakatning imi-jimida, yashirincha, maxfiy bajarilganligini bildiradi. Birikma tarkibidagi har bir so'z o'z mustaqil ma'nosini saqlamagan, shunga ko'ra bu tarkibidagi so'zlari (komponentlari) barqaror, bo'linmas bir semantik birlikni hosil qilgan turg'un birikmadir. Frazelogik iboralar nutq ko'rinishlariga qarab turli xil vazifada qo'llaniladi. Ilmiy va rasmiy nutqda, ko'pincha nominativ funksiyani bajaradi¹⁰⁵. Ba'zi iboralarda qonun hujjatlari tiliga ixtisoslashish, terminlashish ham uchraydi. Bunday paytlarda frazema ma'nosida neytrallashish yuz beradi, uslubiy bo'yoq sustlashib, oxiri tushib qoladi¹⁰⁶. Badiiy adabiyotda iboralardan foydalanish, qo'llash usullari turlichadir. Yozuvchilar tilimizda tayyor material hisoblangan iboralardan unumli foydalanibgina qolmay, o'zlari ham shular zaminida yangi iboralar yaratadilar. Bu jarayonda ular umumiy iborasi zaminidagi ma'noning yangicha talqinini ochish, iboraning leksik tarkibini o'zgartirish, uning semantikstilistik funksiyalarini kengaytirish, iboraga yangicha majoziy va obrazli ma'nolar kiritish kabi usullardan foydalanadilar. Tilshunoslikda frazeologizmlar tuzilishi, leksik-semantik, funksional-uslubiy va sintaktik vazifalari, shuningdek, o'ziga xos shakllanish xususiyatiga ega bo'lgan tilning mustaqil birligi sifatida allaqachonlar tan olingan. Ular leksikadan yuqori gapdan quyi sathdaturadigan til hodisasifatida ham e'tirof etilgan¹⁰⁷. Biz nutqimizning har tomonlama mukammal va o'ta tasirchan bo'lishiga, tinglovchi so'zlayotgan nutqimizning maqsad – muddaosini tezroq anglab olishiga ko'maklashadigan bir qancha tilning tayyor materiallaridan, ya'ni til birliklaridan juda ko'p foydalanishga harakat qilamiz.

-Essiz... Bir bechoraning joni uzildi-ya...

Yuragim shuv etib, onamning pinjiga kirardim. Ishqilib boshqa yulduz uchmasin!
("Dunyoning ishlari" Oq oydin kechalar)

¹⁰⁵ Shomaqsudov A., Rasulov I., Qo'ng'urov R., Rustamov H. O'zbek tili stilistikasi. Toshkent "O'qituvchi" 1983. 69-71-b

¹⁰⁶ Jamolxonov H. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent. "Talqin" 2005. 217-218-b

¹⁰⁷ Jumanazarova G. "Aql" uzvi iboralar. O'zbek tili va adabiyoti, 2012. 2-son 93-b

“BEHBUDIY IZDOSHLARI” ILMIY VA IJODIY ISHLAR TANLOVI

-Bo'ldi endi, bolam! Bunaqada o'zingizni oldirib qo'yasiz. Dunyoning ishlari shu ekan, iloj qancha? (Tasalli 9-bet)

O'rtanib turgan yurakka suv sepa biladigan mana shu hamdard qalbing uchun rahmat. (Tasalli)

Emishki, bir zamonlar ikki aka-uka yashagan ekan. Birining oti Ilhaq, ikkinchisiniki Is'hoq ekan. Ikkalasi bir-birini ko'rarga ko'zi yo'q, juda noahil ekan. Ularning ko'nglini olaman deb ikki o'rtada onalari adoyi tamom bo'пти. (Haqqush)

... Onalar farzandlari hamisha birga bo'lishini istaydilar. Qismat esa ularni qanot chiqarishi bilan har yoqqa uchirib ketadi.

Maqol, matal, iboralarsiz nutq hech qanday estetik ta'sirchanlikka ega bo'lmay qolishi mumkin. Ayniqsa, iboralarda nutqqa emotsional-ekspressivlik ottenkasini berish vazifasi boshqa til birliklariga nisbatan kuchliroq bo'ladi. Iboralar barqaror birikmalar sifatida tilda doimiy tayyor materialdir. Shuning uchun ham har bir yozuvchi o'zining ijod mahsulini yaratish jarayonida ularga murojaat etmasdan qo'ymaydi.. Iboralar ham tarkibli til birligi, lekin uning ma'nosi tarkibidagi leksemalarga xos ma'nolarning oddiy yig'indisiga teng bo'lmaydi. Iboraga xos ma'no tarkibidagi leksemalarning ma'nosiga nisbatan maxraj ma'no, ustama ma'no sifatida gavdalanadi, bu ma'no ibora tarkibidagi leksemalarning ma'nosiga suyanmasligi ham mumkin¹⁰⁸. Ma'lumki, voqelikni obrazli tasvirlashda, uni kitobxon ko'zi o'ngida aniq va to'la gavdalanirishda frazeologik iboralarning o'ni, ahamiyati beqiyosdir. Iboralar hayotdagi voqea-hodisalarni kuzatish, jamiyatdagi ijobiy va salbiy harakat-hoлатlarni baholash, turmushda bo'lib o'tadigan turli hayotiy tajribalarni umulashtirish asosida xalq chiqargan xulosalarning o'ziga xos obrazli ifodalaridir. Frazeologizm til hodisasi sifatida lison va nutqqa daxldor birlikdir. Birdan ortiq leksema ko'rinishining birikuvidan tashkil topib, obrazli ma'noviy tabiatga ega bo'lgan lisoniy birlik frazeologizm deyiladi.

“Chuchvarani xom sanabsan!- deb o'yladi u Zufar Hodiyeovichning gaplaridan bo'g'ilib. – Hali shunaqa qo'shiqlar yozayki, o'zing ham o'sha erkatoying Mutal ham yoqa ushlab qollaring... Shundoq ashulalar aytayki, zallaringning tomi ko'chib ketsin!

-Odamning yuragini yorib yuboray dedingiz!- Muqaddam erkalash ohangiga to'lgan ovoz bilan Alimardonni koyidi. Keyin jilmayib Shavkatni baland ko'tardi. -Mana bizlar keldik... (“Bahor qaytmaydi”)

Yozuvchilar odatda tasvir maqsadiga muvofiq iboralarni tanlab qo'llash bilangina kifoyalanib qolmaydilar.Balki, qahramonlar tabiati, ruhiy holati, hayot tarziga moslab o'zgartiradi va qayta ishlaydi¹⁰⁹.

-Dadang keldi...-Uning yuragi orqasiga tortib ketdi, qo'rqa-pisa ayvon tomonga qarab qo'ydi.- Ko'chadan eshitib uyingga boribdi. Erring bilan gaplashibdi. Avzoyi yomon... (“Bahor qaytmaydi”)

¹⁰⁸ Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining frazeologik lug'ati. Toshkent. 1991-yil, 4-b

¹⁰⁹ Yo'ldoshev.M . Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslari. Toshkent, “Fan” 2006

“BEHBUDIY IZDOSHLARI” ILMIY VA IJODIY ISHLAR TANLOVI

Yuqoridagi misollardan ko`rinib turibdiki, insonning tana a`zolari bilan bog`liq bo`lgan iboralar hayotda juda ko`p qo`llaniladi. Bunday birikmalarni badiiy asar tarkibiga qay yo`sinda kiritish esa, yozuvchining so`z qo`llash mahoratiga bog`liq. Shu tariqa xalq iboralari sayqallanib, yangi ma`no nozikliklari bilan to`yinib boradi. Xalq iboralarini qayta ishlashning usullari, ularga yangicha rang va tus, yangicha ma`no talqini berishning yo`llari juda xilma-xildir. Bunga “umutil iborasi zamiridagi ma`noning yangicha talqinini ochish iboraning leksik tarkibini o`zgartirish va uning semantik-stilistik funksiyalarini kengaytirish iboraga yangicha majoziy va obrazli ma`nolarni kiritish kabi usullarni kiritish mumkin”.Frazeologik iboralarni qayta ishlashning turli usullarini tilshunos olim B. Yo`ldoshev keng tadqiq qilgan. Iboraning semantik tarkibida frazeologik ma`nodan tashqari, uslubiy bo`yoq ham mavjud bo`ladi. Salbiy yoki ijobiy baho semalari, odatda iboralarning mazmun planida bo`rtib turadi, bu omil iboralardan nutqiy ta`sirchanlikni ta`minlovchi uslubiy vosita sifatida foydalanish imkonini beradi, ayniqsa, badiiy asar tilida bunday birliklarning roli katta bo`ladi.

-Avlodimizda erdan chiqish odati yo`q, - dedi otasi bo`g`iq ohangda. – Butun mahallaga halitdan gap tarqab ketibdi... Qaysarlik qilma, yopiqlik qozon yopiqligicha qolsin. Boshqa iloj yo`q.

Otasining qalin qoshi ostidagi ko`zlari chaqnab ketdi. Endi uning qoni qaynay boshlagan, o`z hukmiga bo`ysunmaganlarning jazosini beruvchi asablari tarang tortilla boshlagan edi. (“Bahor qaytmaydi” 85-bet)

Ma`lumki, frazeologizm lug`aviy birlik bo`lganligidan u nutq jarayonida gap tarkibida kelganda bir mustaqil so`z, so`z birikmasi, gap tarzida harakat qiladi. Shu boisdan, agar yozuvchi yuqoridagi ko`zi ilindi, yuragim taka-puka bo`lib kirsam, ko`zi pishib ketgan, og`zingga qarab gapir kabi iboralarning o`rnida uxlamok, hayajonlanmok, o`ylab gapirmok kabi jumalarni qo`llanganida edi, hikoyalarning badiiy estetik qimmati bunchalik oshmagan bo`lar edi. Va yozuvchi o`z oldiga qo`ygan maqsadiga ham yeta olmagan bo`lar edi. Badiiy asarda sinonim so`z va sinonim iboralardan foydalanishda, ular anglatadigan ma`no farqlari va emotsional-ekspressiv belgi xususiyatlari hisobga olinadi. Chunki qo`llanayotgan har bir sinonim so`z va sinonim ibora o`z ma`no nozikliklari bilan bir-biridan farqlanib, ulardan o`rinli foydalanish ifoda etilayotgan fikrning aniq va ravon bo`lishiga xizmat qiladi. Bir frazeologik sinonimiya qatorini tashkil etgan iboralar bir-biridan o`zlari ifodalagan ma`no qirralari, uslubiy bo`yoqdorligi, konnatativ ma`nosi, ta`sirchanlik va obrazlilik darajasiga ko`ra bir-biridan farq qiladi. Shuningdek, yozuvchining qanchalik ko`p sinonimlardan foydalanish mahorati uning til boyligining xilma-xil ekanligidan dalolat beradi. Yuqoridagi misollarda qo`llangan iboralar sinonim bo`lsa-da, ular o`z ma`no nozikliklari bilan bir-biridan farq qiladi. Hozirgi o`zbek tilida leksik sinonimlar bilan bir qatorda leksik- frazeologik va frazeologik sinonimlar mavjud bo`lib, ular badiiy uslub namunalarida keng qo`llaniladi, jumladan biz kuzatish olib borayotgan adib ijodida ham bu holat kuzatiladi. Ma`lumki so`zlar va iboralar o`rtasidagi sinonimik munosabat leksik-frazeologik sinonimlar hisoblanadi. Nutqimizda qo`llaydigan iboralar ham bir-biri bilan

“BEHBUDIY IZDOSHLARI” ILMIY VA IJODIY ISHLAR TANLOVI

o`zaro sinonimik munosabatga kirishib, frazeologik sinonimiya qatorini hosil qiladi. Bu iboralarning barchasi ishning ko`zini biladigan odamlarga nisbatan qo`llanilagan so`z birikmalari haqidadir. Bunda “ko`zi pishib ketgan” iborasi “suv qilib ichib yuborgan” iborasiga qaraganda ma`no darajasining kuchliligi, ifodaliligi jihatidan farq qilsa, “hadisini olgan” iborasi sinonimik qatordagi har ikkala iboradan ham obrazliligi bilan farq qiladi. Yozuvchi kuchsizroq va kuchliroq ma`no anglatuvchi iboralarni qo`llash orqali so`z qo`llash san`atini namoyish qilgan.

Gap shundaki, farroshning ishi qanaqa bo`lishini yaxshi bilaman, o`zimning boshimdan o`tgan. (“Dunyoning ishlari” Ikki afsona)

-Og`ribdi.- oyim kuladi. Keyin xo`rsinadi.- “Sen,- debdi kampir yigitga, - birovning ko`nglini ovlashdan oldin o`z onangning ko`nglini og`ritmaslikni o`rgan”. (Ikki afsona)

Rostini aytсам, bolani shu ahvolda mashinaga o`tqazgim kelmadi. Chet eldan keltirilgan yangi parolon g`ilof olgan edim. Hammasini rasvo qilib yuborar endi. Noiloj mashinani tislantirib olib keldim, qovog`imdan qor yog`ayotganini o`zim ham sezib turardim. ( Bola yig`isi)

Shu kuni nima yumush buyurishsa, oyog`im olti qo`lim yetti bo`lib yugurib yurdim.(Xiyonat)

Kechqurun qulog`imni ding qilib turgan edim, ko`chada qo`shni bolalar chaqirib qolishdi. (Xiyonat)

Ko`rinib turganidek, sinonim iboralardan foydalanishdagi keng imkoniyat yozuvchi qalamining o`tkirligidan dalolat beradi. Frazeologik sinonimlarning deyarli barchasi ko`chma ma`noda qo`llanuvchi obrazli iboralar bo`lib, ular asarda muallif nutqining rang-barang bo`lishini ta`minlaydi. Bunday iboralarni ishlatish personaj nutqiga tavsif berishda eng faol qo`llanadigan vositalardan biri sanaladi. Tildagi frazeologik sinonimlardan asarda to`g`ri qo`llay bilish kishi nutqi uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Buning natijasida kishilar o`zlarining fikr va g`oyalarini eng nozik ma`no xususiyatlarini tushunarli va aniq, shirali, obrazli va ta`sirchan qilib ifodalashga muayassar bo`ladilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI:

1. Shomaqsudov A., Rasulov I., Qo`ng`urov R., Rustamov H. O`zbek tili stilistikasi. Toshkent “O`qituvchi” 1983. 69-71-b
2. Jamolxonov H. Hozirgi o`zbek adabiy tili. Toshkent. “Talqin” 2005. 217-218-b
3. Jumanazarova G. “Aql” uzvli iboralar. O`zbek tili va adabiyoti, 2012. 2-son 93-b
4. Rahmatullayev Sh. O`zbek tilining frazeologik lug`ati. Toshkent. 1991-yil, 4-b
5. Yo`ldoshev.M . Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslari. Toshkent, “Fan” 2006
6. O`. Hoshimov Bahor sog`inchi Saylanma 1-jild G`afur G`ulom nomidagi Adabiyot va san`at nashriyoti Toshkent-2001